

ների \*) մի քանի յայտարարութիւնների մէջ, որոնք լետոյ սակայն սաստիկ մեղմացած են:

Բ. Գ. Ն. Ո. Խ. Խ.

ՀԱՅՐԻԹԵԼՆՈՒԹԵՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆԸ ԵՆՏԵՂԵԱՆ ԸՍՑ ՍԻՒՄԵՐ-ՄԵՆԻ.

Վերոյիշեալ սկզբունքները գնելուց լետոյ գառնանք հասարակութեան ծագման հիմնական խնդրին: Պարզ է, որ այստեղ չի կարելի յառաջ բերել այդ խնդրի վերաբերութեամբ դրուած բոլոր լուծումները, սակայն սրանք ընդհանուր բանաձևերի բերուելով՝ կարող են երեքի վերածուիլ. այն, որ հասարակութեանը մի վեհագոյն, աստուածային ծագում է վերագրում, այն, որ հասարակութիւնը մարդկային կամքի գործ է նկատում (նաշինքի տեսութիւնը) և այն, որ հասարակութիւնը ընդունում է որպէս պատմութեան բնական և յամր արդիւնք: Մենք բոլորովին բաց կը թողնենք առաջին երկուսը, որպէսզի կանգ առնենք ոչ թէ այն բոլոր վարդապետութիւնների վրայ, որոնք բղխում են վերջին տեսութիւնից, այլ ամենաժամանակակից կարծիքներին, որոնք յառաջանալով Արիստոտելի գրական ոգուց և ներշնչուելով Մօնտեսքէօյի և պատմական դպրոցի գաղափարներով՝ ընդունում է պոզիտիվիզմի ուսուցումը: Այս տեսութիւնները նոյնն են, ինչ որ է նախնական մարդկութեան պատմագիրներինը, ընկերաբաններինը, և այժմեան մի քանի իրաւաբաններինը: Դրանք համառօտուում են որպէս երկու գլխաւոր տեսութիւններ:

Առաջինն այն է, որ յենում է իրաւաբանական և քաղաքական հետազօտութիւնների վրայ և որը այսօր էլ ջերմ պաշտպաններ ունի և կոչւում է հայրիշխանութեան (Pat-

\*) Տալլօր, Սպենսէր, Լէքքոյ, Ետարկ, Կոփալեյսկի, Ժիրօ-Տէօլլօն, Դ'Աղուաննօ, Մակ-Լէննան և ուրիշներ խօսում են այս մասին:

riarcat) տեսութիւն: Սա մի պարզ և հեշտութեամբ բանաձևի տակ զրուող և կատարելապէս տրամաբանական տեսութիւն է, որ ընդունում է մարդկային հասարակութիւնն որպէս համակենդրոն շրջանակների մի ամբողջութիւն, որոնք լառաջացել են քիչ թէ շատ կանոնաւոր, բայց լաջորդական կերպով: Պետութիւնը, ասում է Լանգը \*), կազմուել է գերդաստանի զարգացմամբ, որ բնական կերպով մեծանալով գտուել է սեռ (գենս)՝ յետոյ տոհմ (տրիբու) ... շատ տոհմերի միութիւնը անհրաժեշտութիւն է ծնում՝ զրական քաղաքական ձևակերպութիւն տալու նահապետական կազմակերպութեան, որ սկզբնական ձև պիտի համարուի: Այս վարդապետութեան համեմատ, սկզբնակէտ հանգիստնում է առաջին զոլգը, միակին ամուսնութեան միութիւնը, որ կազմում է նախնական գերդաստանը, որգիներով ու իրենց տնով—մի միութիւն, որ համանման աստիճաններով բարձրացել է և կազմել սեռ, տոհմ, համայնք, ազգ: Կարելի է լիշել բազմաթիւ, շատ նշանաւոր գրողներ, որոնք ընդունում են այս տեսութիւնը: Լանգէից զատ, կան Նիբուհր, Մոմսէն, Թիրվալլ, Գրոտ, Հէրն, բայց Սիւմներ Մէնը նրանցից է, որոնք այդ պաշտպանում են ամենայն եռանդով և որոնք հակառակ տեսութեան կողմնակիցների հետ վիճում են փաստ առ փաստ: Ինչ վերաբերում է ընկերաբանական գաղափարներին՝ պէտք է ասել, որ Դը-Գրէֆի տեսութեամբ հասարակական հիւսուածքի սկզբնական շարժիչ (գինամիք) կենտրոնն եղել է առաջին միակին գերդաստանական զոլգը:

Այս հայրելխանական տեսութիւնը պատշաճաւոր կերպով բացատրելու համար, պէտք է ի նկատ առնել այն ազդեցութիւնները, որոնց ներքոյ նա կազմակերպուել է, այն ոգին, որ նրան ծնունդ է տուել, և մինչև անգամ այն նախապաշարմունքները, որ պահպանում են նրան. և այս լիովին հասկանալի կը լինի, երբ ի նկատ առնենք, որ նա-

\*) Römische Alterthümer. 4. I էր. 90, լիշուած Ժիրո Տեյո-նից, էր. 378.

Հապետութիւնը որպէս մարդկային հասարակութեան ամենահին և նկատողները, հասարակութիւնների ծնունդ առնելու խնդիրը սահմանափակում են միմիայն պատմական շրջանում: Եւ յիշուի, եթէ չհաշուենք խիստ վիճաբանական դէպքերը, սովորաբար այս խնդիրն ուսումնասիրում են միմիայն արիական մեծ գերդաստանի նկատմամբ և միմիայն հռոմէական, յունական կամ հնդկական իրաւաբանութեան լուսով ու մի քանի կելտական, յատկապէս Իրլանդիայի ցեղերի մասին ակնարկներ անելով: Բացի սրանից, նախնական հասարակական և ևերը որոշելիս, գիտնականները ճակատակազրպէս ենթարկւում են Աստուածայնչի առաջին զոյգի զաղափարի ազդեցութեան և սաստիկ լինւում են Դարվինի «Մարդու ծագումը» գրքի մէջ արած մի քանի ակնարկների վրայ: Բայց հաւանական է, որ այս տեսակէտի վրայ ազդած լինի և այժմեան հասարակական և ևի տեսութիւնը, որ ընդունւում է գերդաստանը որպէս առաջին բջիջ և հասարակական ամենապարզ և ևերի վերջին ու ալլւս անվերածելի տիպ: Սակայն կարելի է կարծել, որ այդպիսով պատմական մեծ սխալ են գործում՝ այժմեան կազմակերպութեան գծերը ամենահին և ամենանախնական և ևերին վերագրելով:

Այս տեսութեամբ սաստիկ հեշտանում է որոշել պետութեան ծագումը: «Մարդկային սեռի նախնական զրուութիւնն եղել է նահապետական անուանուածը \*): Ըստ Սիւմներ Մէնի հասարակական նախնական զրութիւնը մի փակ, անկախ, ազգակցական կերպով կազմուած գերդաստան է եղել, բաղկացած հօրից, (պետ, ուժեղ, վճռական հեղինակութիւն, որի ձայնը իրաւունքի ձայնն է \*\*) մօրից և որդիներից: Սա միատարր մի խումբ է, որ միջանի դէպքերում ինքն իրեն բաւարարութիւն է տալիս և իւր սեպհական գործողութիւնների շրջանում կատարում է պետութեան դերը: Մարդը, ասում է այս երևելի հեղինակը, երե-

\*) Sumner Maine, L'ancien Droit հր. 117:

\*\*) M. Ancien Droit հր. 118:

ւում է նախ առանձնացած խմբերով, իւրաքանչիւրը գերդաստանի հօր իշխանութեան ներքոյ \*), Հիմնուելով Աստուածաշնչի փաստերի վրայ՝ նա հաստատում է, որ ամենահին սերնդի ամենամեծ անդամը, աւագ տղամարդը, բացարձակ տէր է իւր տան մէջ. նա կեանքի և մահուան իրաւունք ունի իւր գերդաստանի և որդիների վրայ, որպէս իւր ստրուկների. մի խօսքով հօր դէպի որդին և տիրոջ՝ դէպի ստրուկը ունեցած յարաբերութիւնները միմեանցից միմիայն նրանով են տարբերւում, որ որդին կարող է մի օր գերդաստանի պետը դառնալ: Բոլոր որդիները պատկանում են հօրը, և այն գոյքը, որին սա տիրում է աւելի որպէս կառավարիչ քան որպէս սեպհականատէր՝ նրա մահից լեռնոյ հատասարապէս ըստանում է առաջին սերունդների մէջ, բացի այն դէպքից, երբ մեծ որդին միւսների ստացածի կրկնապատիկն է ստանում: Ս. Գրքի տուած տեղեկութիւնները մեզ ցոյց են տալիս առաջին յարձակումները հայրական իշխանութեան դէմ: Յակօբի և Նսաւի գերդաստանները բաժանւում են և կազմում երկու առանձին ազգութիւններ. բայց Յակօբի որդիների գերդաստանները միասին են մնում և կազմում մի ժողովուրդ, ուր տեսնում ենք պետութեան կամ հասարակապետութեան առաջին սաղմը և գերդաստանական յարաբերութիւններից բարձր կանգնած իրաւաբանական մի կարգ: Մի քիչ հեռու միևնոյն հեղինակը պարզ

\*) Ահա թէ ինչպէս ինքը, Սիւմեր-Մէնը համառօտում է իւր հայրիշխանական տեսութիւնը, Սա մի տեսութիւն է, որ հասարակութեան սկիզբը տեսնում է զանազան գերդաստանների մէջ, որոնց անդամները միացած են միտւմ արական սեռի ամենահին սերունդի ամենամեծի իշխանութեան և հովանաւորութեան ներքոյ: Այստեղ ամենախիստալի և ամենատուկ մարդն է կառավարում. նա խանդութեամբ (jalousement) հսկում է իւր կնոջ կամ կանանց վրայ, նրա հովանաւորութեան տակ եղածները միմեանց հաւասար են: Ապօրինի զաւակը, որ նա առնում է իւր խնամքի տակ, օտարականը, որին հանգամանքները ստիպում են ծառայելու աղք գերդաստանին՝ չեն տարբերւում այն որդուց, որ ծննդով է պատկանում նրան. (L'Ancien droit. եր. 260, 263 և 264):

կերպով ցոյց է տալիս այն սերտ և անձուկ միութիւնը, որ կազմում է գերդաստանի հիմունքը, և ապացուցանում է, որ հասարակութիւնը գերդաստանների և ոչ թէ անհատների միութիւնն է: Բացի սրանից հասարակութիւնը մեծանում և աւելի բարդանում է շրջապատող շրջանի հետզհետէ ընդլայնուելով, որով կազմւում են համակենդրոն կազմակերպութիւն, միմեանց վրայ բարդուած շերտերով: Նախնական հասարակութիւնների սկզբնաւորութեան ժամանակ մի տեսակ ձգտումն է նկատւում առանձնացնելու գերդաստանները, որոնք սատիկ աճելով, դառնում են իսկական պետութիւններ: Սերը, տոհմը կազմւում են պատմական մի երկար և յամր գործողութեամբ, որի ընթացքում չի ընդհատւում իւր գոյութիւնը և գերդաստանը, այս բնական և ինքնաձիւն կորիզը, որի նահապետական հիւսուածքը տալիս է իւր բնաւորութիւնը հասարակական աւելի բարձր կազմակերպութիւններին: Անկախ այն որոշումների արժէքից, որ վերաբերում են նահապետական նախնական կազմակերպութեան, որի դէմ, ինչպէս կը տեսնենք քիչ լետու, այնքան հակաճառութիւններ են եղել և որին ի նպաստ Սիւմեր-Մէնը<sup>\*)</sup> այնքան հրաշալի բաներ է ասել՝ անհրաժեշտ ենք համարում մեր նպատակին հասնելու համար միջանի կարեւոր եզրակացութիւններ առաջ բերել: Նախ և առաջ հաստատւում է, որ ազգակցական կապը պատմական առաջնութիւն ունի, և իրաւաբանական կտրիքները (քաղաքական պետութեան լետագայ հիմունքները) խառնուած են գերդաստանի կեանքի և կազմակերպութեան մէջ: Վնախնական հասարակութիւնների պատմութեան վերաբերութեամբ կատարուած վերջին հետազոտութիւնները, ասում է Մէնը, թող են տալիս հաստատել, որ արիւնակցութիւնը կամ ազգակցութիւնը մարդկային համակցութեան ամենահին կապն է<sup>\*\*)։</sup> Ազգակ-

\*) Տես առանձնապէս Նրա Նախնական տեսութեան մասին գրած ուսումնասիրութիւնը:

\*\*) Տես Etudes sur les institutions primitives. La parenté considérée comme fondement des sociétés. Կր. 81.

ցութիւնը որպէս համակեցութեան կապ՝ երևան է գալիս ոչ միայն նահապետական կազմակերպութեան ամենահին ժամանակներում, այլև հասարակութեան տոհմային կազմակերպութիւնից էլ լետոյ:

Աերոյիշեալից երևում է, որ տոհմը նախ և առաջ մի արիւնակցական միութիւն է, որ երբեմն գլուխ է գալիս բարդ կեղծիքների օգնութեամբ:

Մի ուրիշ նշանաւոր եզրակացութիւն էլ այն է, որ հասարակական այն մեծ փոփոխութիւնը (transformation), որ առաջացնում է քաղաքական իշխանութեան և սրա հետեանքն եղող պետութեան կազմակերպութիւնը՝ կատարւում է միմիայն համակեցութեան հաստատուելու շնորհիւ: «Հէնց որ մի տոհմ հաստատուում է մի երկրում, այնտեղ ընդմիշտ ապրելու նպատակով՝ տղգակցութեան փոխարէն երկիրը, հողն է դառնում հասարակական կազմակերպութեան հիմունք \*): Այս փոխարինումը լամբ է կատարւում և նրան ճանաչելը լաճախ շատ գոյաւոր է լինում, որովհետև գոյութիւն ունին միջին տիպեր, ինչպէս հնդկաստանցիների մէջ կցորդ գերդաստանը (la famille associée), լուսնական genos, իրլանդական sept. «Քաղաքական պատմութիւնը, ասում է Մէնը, սկսւում է այն գաղափարով, թէ արիւնակցութիւնը միակ հիմունքն է քաղաքական միութեան, բայց մի ահագին լեղափոխութիւն առաջ եկաւ, երբ միևնոյն երկրի վրայ բնակուելու սկզբունքը առաջին անգամ հաստատուեց որպէս քաղաքական համայնքի հիմունք \*\*):

Այն մի քանի հարցերը որ ես պէտք է այստեղ դնեմ, որպէսզի լետոյ նրանց օգնութեամբ լուծեմ մեր գլխաւոր խնդիրը՝ ուղղակի բղխում են հայրիշխանութեան տեսութիւնից. սրանք հետեւեալներն են. 1) Արդեօք կարելի է նախնական մարդկութիւնը նկատել որպէս նահապետական,

\*) Etudes—La parenté և այլն հր. 91.

\*\*) Etudes.—La parenté.

անկախ ու որոշ գերդաստանների միութիւն, քանի որ քաղաքական պետութիւնն աւելի ուշ է առաջացել: 2) Պէտք է արգեօք արիւնակցութիւնը համարել այն նախնական հասարակական կապը, որի ազդեցութեամբ միայն լառաջացել է հասարակութիւնը, քանի որ մի ժամանակաւոր կամ մշտական ընտկավայրի վրայ հաստատուած համայնական կեանքը սկզբում ոչ մի ազդեցութիւն չէ ունեցել: 3) Մարդկային էվոլիւցիան կարող է արգեօք նկատուել որպէս հասարակական ձևերի խիստ յաջորդականութիւն:

Այժմ անցնենք հակառակ տեսութիւններին:

### Գ. Գ Լ Ո Ւ Յ.

ՀԱՐՈՒԹԱՆՈՒԹԱՆ ԳԵՄ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ, ՆՐԱՅԸ ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԲՆՈՒԹՈՒԹԻՒՆԸ.—ԲԱՌՈՓԷՆԻ, ՄԱԿ-ԼԵՆՆԵՆԻ ԵՒ ԲՈՐԿԱՆԻ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ.

Եթէ խիստ դատելու լինինք՝ այս տեսութիւնները, առաջին նման, մի որոշ, ճիշտ ձևակերպուած բնաւորութիւն չունին և չէ կարելի նրանց բոլորին մի անուն տալ: Բոլորն էլ չեն ընդունում, որ մայրիշխանութիւնը տիրապետած լինի բացառապէս, թէև այդ բոլոր տեսութիւնների բնորոշ գիծն այն է, որ պնդում են թէ տեղի է ունեցել մի հասարակական համաշխարհային դրութիւն, որի ընթացքում իշխանութիւնը կնոջ ձեռքումն է կենդրոնացած եղել: Նրանք նորնպէս միահամուռ կերպով չեն ընդունում խառնակեցութեան (promiscuité) մի նախնական դրութիւն և կնայատուութիւն (gynecocratie) ու հէտերիզմ (hetairisme) խօսքերը, որ գործ է ածել Բախոֆէնը և որ ընդունել է Սալս-ի Ֆէրրէն (Sales y Ferré) չեն կարող նրանց բնորոշել: Սիւմներ Մէնը նկատել է տալիս, որ այս ուղղութեան (տեսութիւն չափելու համար) երկու ամենանշանաւոր ներկայացուցիչների, Մակ-Լէննանի և Մորգանի եզրակացութիւնները միմեանց չեն համաձայնում: Բայց եթէ հեշտ չէ մի